

6.1 Karel XII. a limity imperiální imaginace

Ekonomická síla švédského impéria závisela na udržení přístavů v Ingridii, Estonsku a švédském Livonsku, odkud bylo možno kontrolovat ruský obchod se Západem, a přístavních měst v západním Prusku a Kurlonsku, kudy proudil polský vývoz. Švédský král Karel XII. se pokusil o radikální rekonstrukci geopolitických poměrů Východu. Snil o propojení Skandinávie a Pobaltí na úkor Ruska s Tureckem, Persií a Dálným východem, to znamená ovládnutí prostoru, ve kterém se kdysi pohybovali Vikingové. Západoevropské Východoindické společnosti by získaly konkurenci. Karel XII. se snažil iniciativně zabránit tomu, aby kromě „Východní otázky“ vznikla rovněž „Severní otázka“. To, že k tomu nedošlo, způsobila paradoxně nikoliv odolnost Švédska, ale jeho poměrně rychlý mocenský kolaps a schopnost Ruska zaujmout uvolněné místo arbitra Severu. Ztráta Gotlandu a Öselu oslabilo Dánsko a učinila z Baltského moře „švédské jezero“. Podpora holštýnsko-gottorpské dynastie držela Dánsko v šachu. Švédské državy v říši zvyšovaly jeho diplomatický význam v evropské politice. Švédsko mělo ale příliš mnoho soupeřů, kteří si uvědomovali, do jaké míry je jeho výsadní postavení výsledkem nahodilé mocenské konstelace a improvizace. Švédská a Osmanská říše představovaly na sklonku sedmnáctého století dva regiony otevřené revizionistickým aspiracím silících a stále sebevědomějších sousedů.

Karel XI. sledoval v závěru sedmnáctého století v konfliktu mezi Francií a námořními mocnostmi politiku přísné neutrality. Polsko-litevská unie a Rusko byly zaměstnány konfliktem s Osmanskou říší. Švédský obchod vzkvétal, počet přepravních lodí dosáhl sedmi set padesáti. Množství obyvatel se zvyšovalo. Země byla nicméně v diplomatických kruzích obviňována z oportunistu a nevypočitatelnosti. Velká Británie a Nizozemí si stěžovaly na údajnou švédskou „proradnost“, protože země se nezapojila do devítileté války probíhající v letech 1688 až 1697. Skutečnost, že Švédsko v závěru devítileté války sehrálo na kongresu v Rijswijku úlohu zprostředkovatele, mu v zásadě odcizila oba zneprátelené tábory. Ludvík XIV. začal podporovat Dánsko na úkor Švédska. Nizozemský diplomat Van Heeckeren prohlásil v roce 1696, že Švédsko se bez zahraniční podpory změní na hromadu „skal, lesů a hor“ (Bromley 1971, 651).

Karel XI. zemřel v dubnu 1697 a na švédském trůnu jej v listopadu téhož roku vystřídal se souhlasem regentské rady a královny nejstarší syn, patnáctiletý Karel XII. (1697–1718). Nenaplnily se obavy z oslabení královské moci, čehož by využila aristokracie k obnovení své autonomie. Karlova matka, Ulrika Eleonora, dcera dánského krále Frederika III.

a Žofie Amálie Brunšvicko-Lüneburské, a sestra krále Kristiána V., si vynutila sňatek s Karlem XI. navzdory skutečnosti, že její bratr vyhlásil v roce 1675 Švédsku válku. S Karlem XI. měla celkem sedm dětí. Budoucí panovník Karel XII. se narodil 17. června 1682. V dětství se mu dostalo všestranného vzdělání. Jeho vychovatelem byl básník a státník hrabě Erik Lindskjöld, zkušený diplomat Thomas Polus, klasický učenec Gustavus Cronhjelm a teolog a biskup Erik Benzelius. Kromě latiny ovládal mladý Karel francouzštinu a němčinu, vyznal se v historii, geografii, matematice a teorii války. Od útlého mládí se toužil vyrovnat Alexandru Makedonskému. Byl autorem filozofického spisu *Anthropologia physica* (Bain 1895, 28–33; Štěpán 2010, 62).

Záhy se objevily zahraničně politické výzvy předznamenávající dramatické konflikty počátku osmnáctého století. Karlova starší sestra Hedvika Žofie se v létě 1698 vdala za vévodu Fridricha IV. Holštýnsko-Gottorpského, bratra Karlovy babičky Hedviky Eleonory. Mezi Dánskem a Švédskem probíhalo tradiční soupeření o vévodská léna ve Šlesvicku a Holštýnsku, ze kterých bylo možno ohrozit území Dánska. Měsíc po skonu Karla XI. Dánsko obsadilo a zničilo holštýnské pohraniční pevnosti, což bylo v rozporu se smlouvou z Altony z roku 1689, garantovanou námořními mocnostmi. Anglie a Nizozemí ale incident přešly mlčením (Bain 1895, 50; Lunde 2014, 218).

Severovýchodní Evropa netrpěla na sklonku sedmnáctého století nedostatkem ambiciózních vizionářů. Saský kurfiřt Fridrich August I., který usedl v roce 1697 na polský trůn jako August II., usiloval o vybudování obchodní trasy vedoucí z Rigy ke Kaspickému moři, přičemž ohrožoval švédské zájmy v Livonsku. Braniborský kurfiřt Fridrich III. se stal s císařovým souhlasem v roce 1701 pruským králem Fridrichem I. Petr I. chtěl učinit z Ruska hegemonu Pobaltí a aktivního hráče v evropském politickém životě (Bushkovitch 2004). Výsledkem byla velká severní válka, která rozhodla o politickém uspořádání regionu prakticky až do roku 1917. Souběžně se zmíněným konfliktem probíhalo dramatické střetnutí, jež radikálně změnilo geopolitické poměry v západní Evropě. Dlouho očekávaná smrt španělského vládce Karla II. 1. listopadu 1700 byla podnětem k válce o dědictví španělské mezi Francií Ludvíka XIV. a širokou koalicí vedenou námořními mocnostmi. Podle Lynna Montrosse šlo o první skutečnou světovou válku, která se z evropského ohniska rozšířila na bojiště do Asie, Afriky a Severní a Jižní Ameriky (Lunde 2014, 217).

Dánský panovník Kristián V. (jehož 25. srpna 1699 nahradil v čele státu jeho syn Frederik IV., 1699–1730) se spojil s polským králem a saským kurfiřtem Augustem II. a společně s carem Petrem I. vytvořili na přelomu let 1699 až 1700 koalici zaměřenou proti Švédsku. Petr I.,

který zahájil v devadesátých letech sedmnáctého století rozsáhlé modernizační reformy, si uvědomoval, že cesta k postavení velmoci vede přes porážku Švédska, jež by odčinila neúspěch Ivana IV. v livonské válce. Ruce mu uvolnilo dvacetileté příměří, které podepsalo Rusko v červnu 1700 s Osmany. Již předtím v lednu 1699 uzavřelo Rakousko, Polsko-litevská unie a Benátky v Karlovicích mírovou smlouvu s Osmanskou říší, jež poprvé ve svých dějinách otevřeně přiznala vojenskou porážku.

Oddíly dánského krále Frederika IV. vstoupily začátkem roku 1700 do Šlesvicka a Holštýnska a oblehly Tønning. August II. vpadl v únoru 1700 do Livonska. Pokusil se neúspěšně dobýt Rigu, ale musel se spokojit s tím, že 23. března 1700 obsadil Dünamunde na břehu Dviny (Lunde 2014, 219). Petr vyhlásil válku Švédsku 19. srpna 1700, den poté, kdy se dozvěděl o příměří s Osmanskou říší. Následovala invaze do Ingrie a Estonska. Začala velká severní válka, boj o hegemonii nad východní a severní Evropou (Bushkovitch 2004, 225). Oproti očekávání spojenců kladl mladý Karel XII. energický a účinný odpor. V lednu 1700 uzavřel spojenectví s Nizozemím a Anglií, čímž připravil Dánsko o podporu (Bain 1895, 55). Frederik IV. se rozhodl jednat rychleji, než se projeví přítomnost anglické a nizozemské flotily, ale u Göteborgu utrpělo jeho loďstvo fiasko. Z jihu postupovaly proti Dánům hannoverské a švédské jednotky vedené maršálem Nilsem Gyllenstiernem. Frederik IV. vytáhl k Labi s dvaceti tisíci muži, ale neodhodlal se svést bitvu. Do Göteborgu připlulo 9. června 1700 třináct nizozemských a dvanáct anglických lodí, které se spojily se švédskou flotilou. Frederikovo váhání umožnilo Švédům přepravit na ostrov Sjælland 4. srpna 1700 deset tisíc mužů, kteří ohrožovali Kodaň, v jejímž přístavu spojenci uzamkli dánské loďstvo. Frederik IV. požádal o mír, jenž byl uzavřen 18. srpna 1700 v Travendalu. Tímto způsobem se Karlu XII. podařilo na samotném počátku války vyřadit z boje soupeře, který by dokázal zasáhnout Švédsko na nejcitlivějším místě (Lockhart 2004, 145).

Nyní se Karel XII. obrátil proti Augustovi II., jenž pustošil Livonsko. Švédský panovník nejprve uvažoval o invazi do Saska, ale zmíněný záměr narazil na odpor Anglie a Nizozemí. Obě mocnosti, které se chystaly na válku s Francií, se obávaly, že by je válečné operace odrízly od území, z něhož čerpaly významné množství žoldnéřů. Karel XII., jenž se dozvěděl o početné ruské armádě postupující k hranicím Ingrie, změnil definitivně válečné plány. Obsazením zmíněného regionu by Rusko opět získalo přístup k Baltskému moři. Osmnáct tisíc švédských vojáků bylo v polovině října 1700 přepraveno ze Sjællandu do Livonska, aby se utkalo se saskými oddíly, které byly zatlačeny za Dvinu. Když se Augustus II. dozvěděl o kapitulaci Dánska, požádal Ludvíka XIV. o zprostředkování rozhovorů s Karlem XII. Současně se ale domlouval

s Petrem I. o společném postupu (Lunde 2014, 223–224). Polský král poté stáhl armádu do zimního ležení v Kuronsku, zatímco sám odcestoval do Varšavy.

Ruská armáda čítající čtyřicet tisíc mužů, z nichž řada byla zkušenými veterány z tureckých válek, zahájila mezitím ostřelování Narvy. Její pád se očekával do konce listopadu 1700. Švédové zahájili usilovný a mimořádně namáhavý pochod k obleženému přístavu a ve druhé polovině listopadu spatřili městské hradby. Když polní maršál Charles Eugen de Croy, velitel ruských sil, zjistil, že švédský sbor tvoří pouze deset tisíc vojáků, chtěl vyvést ruskou armádu z tábora nacházejícího se jižně od Narvy a svést s nepřítelem otevřenou bitvu. Ostatní generálové jej přesvědčili, aby Rusové zůstali v dobře opevněném ležení dlouhém asi sedm kilometrů, které chránila vysoká zeď a příkop. K dispozici měli sto čtyřicet děl. K de Croyově překvapení se Švédové rozhodli 30. listopadu 1700 zaútočit. Prolomili ruskou obranu ve středu tábora a poté postupovali ve dvou skupinách severním a jižním směrem. Jejich salvy způsobovaly v ruských řadách paniku. Urputný boj pokračoval do ranních hodin následujícího dne, kdy se poslední ruští vojáci vzdali. Švédové ztratili 677 padlých a 1205 zraněných, Rusové osm až deset tisíc mužů. Švédští ozbrojenci se zmocnili ruských zásob a veškerého dělostřelectva (Lunde 2014, 228–229; Bromley 1971, 655–656; Bushkovitch 2004, 226).

Někteří vojenští historikové vytýkají Karlu XII., že nevyužil nečekaného triumfu u Narvy k rychlému tažení na Moskvu a definitivnímu vyřazení Ruska z války. Ruská armáda byla vážně otřesena a Petr I., který vládl jako autokrat, mohl čelit případné vzpouře (Bushkovitch 2004, 227). Jeden z nejpřísnějších Karlových kritiků, Napoleon Bonaparte, v době své internace na Svaté Heleně napsal, že Karel XII. byl pouhým odvážným vojákem, jenž se příliš nevyznal v umění války. Blížila se ale zima, švédské vojsko bylo vyčerpané a Karel XII. považoval Sasy a Poláky za nebezpečnějšího protivníka než poražené Rusy. Rozhodně Petra I. nepodceňoval, ale nepředvídal, jak značné úsilí vyvine car v následujících letech k obnově a radikální reformě ruských ozbrojených sil.